

Volume 11, Issue 12, December 2024
**SK International Journal of
Multidisciplinary Research Hub**
Journal for all Subjects
Research Article / Survey Paper / Case Study
Published By: **SK Publisher**
(www.skpublisher.com)

A Monthly Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access Multidisciplinary & Multilingual International Journal
Special Issue: Two Day National Interdisciplinary Conference on "Script Writing"
Organised by: Department of Languages, Shankarlal Khandelwal Arts, Science & Commerce College, Akola, Maharashtra 444002.
(Sponsored by Pradhan Mantri Uchchatar Shiksha Abhiyan Grants to Strengthen Colleges)

संहिता लेखन म्हणजे काय? स्वरूप, रचनातंत्र

प्रा. शिवदास गोविंदराव मुंडे

श्री. बालाजी विद्यापीठ, पुणे

DOI: <https://doi.org/10.61165/sk.publisher.script.writing.2024.45>

मराठी संहिता लेखन म्हणजे एखाद्या नाट्य, चित्रपट, मालिका, रेडिओ कार्यक्रम किंवा इतर माध्यमांसाठी संवाद, दृश्ये, कथा आणि पात्रांचे वर्णन तयार करण्याची प्रक्रिया होय. हे लेखन त्या माध्यमाच्या सादरीकरणासाठी आवश्यक असलेला आराखडा व तपशील पुरवते.

व्याख्या:

"संहिता लेखन म्हणजे विशिष्ट माध्यमासाठी (उदा. नाटक, चित्रपट, मालिका इत्यादी) घटक, संवाद, क्रिया, आणि दृश्यांचे वर्णन करणारा लेखन प्रकार, जो त्या सादरीकरणासाठी एक मार्गदर्शक म्हणून काम करतो".

संहिता लेखनाचे स्वरूप हे त्या संहितेच्या प्रकारानुसार बदलत असते. ते एखाद्या नाटकासाठी, चित्रपटासाठी, दूरदर्शन मालिकेसाठी किंवा रेडिओसाठी तयार केले जाऊ शकते. परंतु, कोणत्याही प्रकारच्या संहितेच्या रचनेत काही ठराविक घटक आणि वैशिष्ट्ये असतात. या स्वरूपाचे सविस्तर विश्लेषण पुढीलप्रमाणे आहे:

१. शीर्षक (Title):

संहितेचा आरंभ नेहमी त्या सादरीकरणाचे शीर्षक आणि लेखकाच्या नावाने होतो.

उदा.: नाटकाचे शीर्षक: "मोराच्या पिसांवर स्वप्नांचे आभाळ"

लेखक: प्रा. शिवदास गोविंदराव मुंडे

२. प्रस्तावना (Introduction):

कथेची पार्श्वभूमी, मुख्य संकल्पना आणि उद्दिष्ट स्पष्ट केली जाते.

उदा.: ही कथा एका तरुणाच्या संघर्षाची आहे, ज्याला त्याच्या गावाची समस्या सोडवायची आहे.

३. दृश्ये (Scenes):

प्रत्येक प्रसंग किंवा दृश्याची सुरुवात जागेच्या (Location) आणि वेळेच्या (Time) वर्णनाने होते.

उदाहरण: दृश्य १: गावातील चौक - संध्याकाळचे वेळ

(चौकात काही लोक उभे आहेत. बैलगाडीचा आवाज ऐकू येतो.)

४. पात्रे (Characters):

पात्रांची नावे, त्यांचे स्वभाव, आणि ते कथेत कोणती भूमिका बजावणार आहेत, हे स्पष्ट केले जाते.

उदाहरण: राघव: तरुण, उत्साही, स्वप्नाळू.

गंगाराम: गावातील बुद्धिमान पण थोडा रागीट व्यक्ती.

५. संवाद (Dialogues):

पात्रांनी बोलायचे संवाद स्पष्टपणे लिहिले जातात. संवाद लेखन हे कथानकाला पुढे नेण्याचे महत्वाचे साधन आहे.

उदाहरण: राघव: (हसत) अरे, आजचा दिवस खूपच छान आहे!

गंगाराम: (रागाने) छान आहे, पण कोणासाठी? आमच्यासाठी की श्रीमंतांसाठी?

६. कृती (Actions):

पात्रांनी करायच्या कृतींचे तपशील लिहिले जातात. यामुळे दृश्यातला अभिनय ठरतो.

उदाहरण: (राघवने हळूच फुल तोडले आणि त्याच्या मित्राला दिले.)

(गंगारामने हात जोरात आपटला.)

७. पार्श्वसंगीत आणि ध्वनी (Background Music and Sound Effects):

दृश्यांना पूरक अशा ध्वनींचे किंवा पार्श्वसंगीताचे वर्णन दिले जाते.

उदाहरण: ध्वनी: पाऊस पडतानाचा आवाज.

संगीत: हलक्या सुरांचा व्हायोलिनचा तुकडा.

८. दृश्याचा शेवट (Scene End):

प्रत्येक दृश्याच्या शेवटाला पुढील कथानकासाठी योग्य संधी तयार केली जाते.

उदाहरण: (प्रकाश मंद होतो. गंगाराम एकटाच उभा राहतो.)

९. पटकथानिर्मितीतील तांत्रिक भाग:

कॅमेरा अँगल्स (चित्रपटासाठी): एखाद्या दृश्यातील कॅमेरा कुठे असेल, कोणता फ्रेमिंग होईल, याचे स्पष्टीकरण दिले जाते.

उदा.: कॅमेरा झूम इन करतो आणि राघवचा चेहरा दाखवतो.

मेकअप व वेशभूषा: पात्रांची वेशभूषा आणि मेकअपची सविस्तर माहिती दिली जाते.

१०. शेवट (Conclusion):

कथानकाला योग्य स्वरूपात समाप्ती दिली जाते. यामध्ये विषयाला न्याय देऊन प्रेक्षकांच्या मनात विचार निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला जातो.

संहिता लेखनाची वैशिष्ट्ये:

१. **सुसंगत रचना:** कथा सुसंगत ठेवण्यासाठी वेळेचा व घटनांचा क्रम ठरवून लिहिले जाते.

२. **भावनांची अभिव्यक्ती:** पात्रांच्या कृती आणि संवादांमधून भावना प्रकर्षाने मांडल्या जातात.

३. **माध्यमाशी सुसंगतता:** कोणत्या माध्यमासाठी संहिता आहे (उदा. नाटक, चित्रपट), यानुसार स्वरूप बदलते.

उदाहरण - छोटा प्रसंग:

दृश्य: समुद्रकिनारा - सकाळची वेळ.

(सूर्य नुकताच उगवत आहे. लाटांचा आवाज स्पष्ट ऐकू येतो. अनु वाळूत चालत आहे.)

अनु: (स्वगत) आयुष्यही या लाटांसारखं आहे... चालत राहायचं.

(तिने हाताने वाळूत लिहिले, "शोध चालू आहे.")

निष्कर्ष:

संहिता लेखन हे फक्त संवादांचे लिखाण नसते, तर संपूर्ण सादरीकरणाचे आराखडे व मार्गदर्शक असते. यामध्ये दृश्यांचे वर्णन, पात्रांचे संवाद आणि कृती, तसेच पार्श्वसंगीत यांचा समावेश असतो. योग्य संहिता लेखनामुळे कोणत्याही कलाकृतीचे यश नक्की होते.

मराठी संहिता लेखनाचे रचनातंत्र म्हणजे एखाद्या नाटक, चित्रपट, मालिका किंवा रेडिओ नाट्याच्या संहितेची रचना कशी करायची याचे सविस्तर मार्गदर्शन. संहिता लेखनाचे रचनातंत्र हे त्या माध्यमाच्या गरजेनुसार तयार केले जाते. हे रचनातंत्र प्रेक्षकांना आवडणारी, सुसंगत आणि परिणामकारक कथा उभी करण्यासाठी मदत करते.

संहिता लेखनाच्या रचनेचे महत्वाचे घटक:

१. कथा आणि कथानकाची रचना (Story and Plot Structure):

संहिता लेखनासाठी सुसंगत आणि प्रेक्षकांना गुंतवून ठेवणारी कथा आवश्यक असते.

उपघटक:

कथेची मांडणी (Story Premise):

कथेत कोणती प्रमुख समस्या किंवा संघर्ष (conflict) असेल?

कथा कोणत्या कालखंडात घडते?

कथा साकारत असलेला संदेश किंवा उद्दिष्ट काय आहे?

प्रारंभ (Introduction):

कथानक कसे सुरू होणार?

मुख्य पात्रे आणि पार्श्वभूमीची ओळख.

प्रेक्षकांची उत्सुकता वाढवणारा प्रारंभ.

मध्यभाग (Conflict and Development):

समस्या किंवा संघर्ष अधिक उलगडला जातो.

पात्रांमध्ये घडणारे बदल दाखवले जातात.

शेवट (Climax and Resolution):

समस्या सुटते किंवा उत्कर्षबिंदू गाठला जातो.

कथेला समाधानकारक आणि विचारप्रवर्तक समाप्ती दिली जाते.

२. पात्ररचना (Character Development):

संहितेतील पात्रांची रचना ठोस आणि विश्वसनीय असावी.

उपघटक:

मुख्य पात्र (Protagonist): कथा कोणाच्या दृष्टिकोनातून मांडली जाणार आहे?

विरोधी पात्र (Antagonist): संघर्ष निर्माण करणारा घटक.

इतर सहायक पात्रे (Supporting Characters): कथेचा प्रवाह अधिक समृद्ध करणारी पात्रे.

पात्रांचे स्वभाव (Character Traits): प्रत्येक पात्राचे व्यक्तिमत्त्व, उद्दिष्टे, आणि वैशिष्ट्ये मांडणे.

उदाहरण:

राघव: साधा, भावुक तरुण. संघर्षावर विश्वास ठेवणारा.

गंगाराम: गावातील मुख्य विरोधी पात्र, स्वार्थी आणि खोटाखोटे.

३. दृश्य रचना (Scene Construction):

कथा छोटे-छोटे दृश्यांमध्ये विभागली जाते, ज्यामुळे कथा अधिक सुसंगत होते.

उपघटक:

दृश्याची वेळ आणि जागा: प्रत्येक दृश्य कुठे आणि कधी घडते?

उदा.: दृश्य १: सकाळ - वाड्याचा प्रांगण.

वातावरण (Setting):

दृश्यातील दृश्यचित्रण, पात्रांची हालचाल, वेशभूषा, आणि संवाद.

प्रवेश आणि एक्झिट (Entry and Exit):

पात्रे दृश्यात कधी प्रवेश करतात आणि कधी निघून जातात, याची रचना.

संघर्ष आणि परिणाम (Conflict and Outcome):

प्रत्येक दृश्यामध्ये संघर्ष किंवा नाट्यमयता निर्माण केली जाते.

४. संवाद रचना (Dialogue Writing):

संहितेतील संवादांद्वारे कथानक पुढे नेले जाते आणि पात्रांची भावनिक अवस्था व्यक्त होते.

उपघटक:

पात्रांनुसार संवाद: प्रत्येक पात्राचा स्वभाव आणि त्याचा बोलण्याचा ढंग वेगळा असावा.

उदा.: राघव: (आशावादी) "आपण प्रयत्न सोडले तर सगळंच संपेल."

गंगाराम: (रागाने) "प्रयत्न करून काय होणार? जगाला फक्त पैसेच कळतात!"

सुसंगतता: संवाद कथानकाशी सुसंगत असावेत.

भावनिक्ता: संवादांमध्ये योग्य ठिकाणी हळवेपणा, राग, हास्य यांची अभिव्यक्ती असावी.

५. कृती रचना (Action Description):

पात्रांच्या हालचाली, कृती, आणि अभिव्यक्तीचे तपशील लिहिले जातात.

उदाहरण: (राघवने तळमळून डोळे मिटले. तो एका दगडावर बसतो.)

(गंगाराम जोरात दरवाजा आपटतो आणि राघवकडे वळतो.)

६. पार्श्वसंगीत आणि ध्वनी परिणाम (Background Music and Sound Effects):

दृश्याला पूरक असे ध्वनी परिणाम आणि संगीत यांचा समावेश.

उदाहरण: संगीत: हलक्या बासरीचे सूर, जे दुःखाची भावना व्यक्त करतात.

ध्वनी: लाटांचा आवाज, वार्याची सळसळ.

७. रचनेतील तांत्रिक भाग (Technical Elements):

उपघटक:

कॅमेरा अँगल्स (Cinematography):

कोणत्या अँगलने दृश्य शूट करायचे?

उदा.: क्लोज-अप: पात्राच्या चेहऱ्यावरची भावना दाखवण्यासाठी.

प्रकाश योजना (Lighting): दृश्यातील वातावरण सुसंगत ठेवण्यासाठी योग्य प्रकाशयोजना.

वेशभूषा आणि सेट: पात्रांच्या वेशभूषा, प्रसंगानुसार बदल.

८. रचना प्रकारानुसार स्वरूप:

नाटकासाठी:

संवादांवर अधिक भर.

रंगमंचीय दृश्य आणि प्रकाशयोजनेचे वर्णन.

चित्रपटासाठी:

दृश्यांचा तपशीलवार वर्णन, कॅमेरा अँगल्स, आणि कृतीचे विस्तृत वर्णन.

दूरदर्शन मालिकेसाठी:

भागांमध्ये विभागणी.

प्रत्येक भागाला क्लिफहॅंजर शेवट.

रेडिओसाठी:

संवादांवरच संपूर्ण भर.

ध्वनी परिणाम आणि पार्श्वसंगीत अधिक ठळक.

९. शेवटचा भाग (Ending):

संहितेचा शेवट कथा कशी पूर्ण होते यावर अवलंबून असतो.

उदा.: "राघवने डोळ्यांत अश्रू घेतले. गंगारामच्या चेहऱ्यावर समाधानाचे भाव उमटले. प्रकाश मंद होतो."

निष्कर्ष:

संहिता लेखनाचे रचनातंत्र म्हणजे एक सुसंगत आणि सखोल प्रक्रिया आहे, ज्यामध्ये कथा, पात्र, संवाद, दृश्य, आणि तांत्रिक घटक यांचा समतोल राखणे महत्वाचे असते. योग्य रचनेमुळे सादरीकरण प्रभावी, प्रेक्षकप्रिय आणि कलात्मकतेने भरलेले होते.

संदर्भ ग्रंथ

1. साहित्यकृतींचे रचनातंत्र, लेखक: प्राचार्य अ. रा. वाठारकर प्रकाशक: राजहंस प्रकाशन , प्रकाशन वर्ष: 1995
2. पटकथा: संकल्पना आणि तंत्र, लेखक: व्ही. पी. काळे प्रकाशक: मौज प्रकाशन गृह, प्रकाशन वर्ष: 2003
3. मराठी नाट्यसंहिता लेखन मार्गदर्शन, लेखक: श्री. पुरुषोत्तम देशपांडे प्रकाशक: साहित्य संगम, प्रकाशन वर्ष: 1987
4. कथा लेखन तंत्र, लेखक: ना. सं. इनामदार प्रकाशक: डायमंड पब्लिकेशन्स, प्रकाशन वर्ष: 2010
5. नाट्यशास्त्र (भारतीय परंपरा), लेखक: भरतमुनी (अनुवाद: मराठीतील लेखक विविध) प्रकाशक: लोकवाङ्मय गृह, प्रकाशन वर्ष: पुनर्मुद्रण 2015

... Cite this article ...

मुंडे, प्रा. शिवदास गोविंदराव. (2024). संहिता लेखन म्हणजे काय? स्वरूप, रचनातंत्र. Two Day National Interdisciplinary Conference on Script Writing, 220–226.

<https://doi.org/10.61165/sk.publisher.script.writing.2024.45>